

RÁCZNÉ HORVÁTH ÁGNES

**AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA MINT
POLITIKAI KÖZÖSSÉG**

ABSTRACT: (*The Austro–Hungarian Monarchy as a political community*)
The system of the Austro–Hungarian Monarchy caused debates when it came into existence and there are unsettled questions even today. What kind of role did Hungary have within the Monarchy? What effects will this role have on Hungary in the future? The main question of this dissertation is the following: how did the Monarchy work as a political community? What kind of different political communities could be found within the „state”, and what were the relationships among these communities?

What effect did the local religious, national and state political communities have on each other; which among them were privileged and when?

In the preface, this dissertation looks to answer what function does a political community have and what types of things this function contains.

After making the concepts clear, the essay talks in short about the compromise of 1867. In the third part, the author confronts the Monarchy's political and social structure with the apparatus of concepts.

The author comes to the conclusion that the Monarchy functioned as a federal state organization more than a dual organization.

A magyar történelem egyik legellentmondásosabb megítélésű korszaka a dualizmus. Vannak, akik a polgári átalakulás 30 éves csodáját, a magyarság nagyhatalmi rangra emelkedését, békét, biztonságot látják. Mások számára a kiegyezés az ország szuverinitásának, önálló gazdasági fejlődése lehetőségének elvesztése, Ausztriával együtt a romlásba rohanás.

Politikai közösség volt-e a Monarchia; ha igen milyen alapon jött létre? Milyen közösséget alkot az összetartozás és milyen az államhoz, területi, történelmi egységekhez való viszonyában?

1. Bevezetőként tisztázzuk a politikai közösség fogalmát, jellemezzük azt, elemezzük a közösségalkotás módját, eszközeit!

A dolgozat célja: a Monarchia, mint politikai közösség vizsgálata. Hogy választ tudjunk adni a fő kérdésre, először is meg kell vizsgálnunk hogyan, milyen szükségszerűségek következtében jött létre a Monarchia.

2. Elemeznünk kell a Kiegyezési törvényt, mely a Monarchia egyik alappillére.

3. Föderáció – konföderáció – lehatárolt célú közösség volt-e az Osztrák–Magyar Monarchia (továbbiakban OMM).

4. A „magyar nemzet” mint politikai közösség.

5. Állam alatti politikai közösségek a Monarchiában

a) nemesi vármegye

b) városok

c) nemzetiségi csoportok

d) katonaság

e) civil szervezetek, politikai pártok, szervezetek

f) vallási közösségek

A dolgozat írójának álláspontja, melyet a következő oldalakon bizonyítani próbál az, hogy az OMM erős, föderatív jellegű politikai közösség volt. Létrejötté közös szükségszerűség, összetartója a reálpolitika volt.

A Monarchia válságba kerülése önmagából ered, de szétdarabolása a nagyhatalmi politika és a közép-európai nacionalizmus eredménye volt.

A politikai közösség

E fogalom bővebb tárgyalása azért szükséges, hogy egyértelmű legyen milyen meghatározók alapján akarjuk a Monarchiát, mint politikai közösséget megragadni.

Arisztotelész óta ismert, hogy nincs emberi lét emberi csoport nélkül. Konfliktusok nélkül nincs emberi együttélés. A politikum és a politikai közösség célja így nem lehet a konfliktus megszüntetése, hanem csak ezeknek a rendezett útra terelése.

A politika az emberi cselekvés rendje, elemi ereje, mert az emberek együttélését szabályozni kell; a politika az együttélés gyakorlata – a politikai közösség pedig ennek másodlagos meghatározója.

„A közösség összetartása, azaz harmonikus együttélésének előmozdítása minden politika egyik alapvető célja. Ebből azonban nem következik, hogy a konfliktusok jelentkezése eleve a csőd vagy a gyengeség jele. A

csoportokon belüli súrlódások, érdekütközések elkerülhetetlenek; ellentétes akaratok még azonos érdekek mentén is jelentkezhetnek.”¹

A politikai közösség funkciója az, hogy egy adott népességcsoport kohézióját valamilyen szinten megteremtse, meghatározott érdekek képviselésének formális lehetőségét adjon.

A politikai közösség a „politikum” egyféle leképezése területe, illetékességi szférája szerint; minden ebbe a kategóriába sorolható, ami a nyilvánosság szféráját alkotja. Közös értékrenden, belső vagy külső kohézió alapul: melyben minden értékrend egyben rangsort is tartalmaz. A belső összetartó erő többféle lehet: léteznek hierarchiák, melyeket az ember elfogad, természetesnek tekint, vannak erkölcsi normák, melyek szintén az összefogást segítik elő.

Ha a politikai közösség történelmi formáit vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a hagyományos politikai közösségek (polisz, római köztársaság, törzsszövetségi közösség, területi fejedelemség, zsidó–keresztény királyság, újkori republika) kereteit a XIX. században megjelenő és uralomra jutó közösségi forma: a nemzet teljes egészében aláásta, azok vagy egybeolvadtak, vagy államot alkottak.

A nemzet esetében – mely tipikusan a tőkés átalakulás szülöttje – a közösségtudat átmegy egy szélesebb közösségre, mely nemzetnek nevezi magát.

Mi az alapja, az összekapcsolója egy közösségnek? Mitől érzik magukat összetartozónak az emberek?

A politikai közösségek hat típusát különböztetjük meg:

1. vérségi – pl. a törzsi szövetségek
2. harci – a közös vállalkozás a meghatározó
3. vallási – melyben a transzcendens az összetartó erő
4. a helyi közösségek – pl. városok, önkormányzatok
5. nemzet – átfogni látszik mindegyiket
6. forradalmi – politikai közösségek: nagyon erős az összetartozás, a hivatás és a vallástudat. Gyakran új „közösség” alapításához vezetnek.

A nemzeti meghatározottság különösen Európára jellemző – egyébként nem. Az államalapításban sokkal nagyobb és reálisabb szerepe lehet esetlegesen a vallásnak, területi-történelmi egységnek, egyéb kötődéseknek.

A politikai közösség az államhoz való viszony alapján háromféle lehet:

- a) állam jellegű
- b) állam feletti
- c) állam alatti

Az állam jellegű közösség

Európára nem jellemző, de azért léteznek: pl. Svájc, Luxemburg, Monaco, vagy volt, de már nincs, mint: Trieszt, Jugoszlávia.

Általános jellemzőjük, hogy nehéz e típusnak közös jellemzőket találni. Kevés a közös vonás – esetlegesen a történelmi eredet, a többetnikumúság és a többnyelvűség a jellemző.

Közös – és ez a meghatározó jellemző: közös és mindenkire érvényes törvényei vannak, pl.: USA: tiszta politikai közösség, a lakosok származása nem játszik szerepet. Ugyanígy Ausztráliában vagy Új-Zélandon sem.

Európán kívül szabálynak mondható, hogy nem nemzetállamok vannak. Kivétel: Japán, Vietnam.

Állam alatti közösségek

Ezek között a legmeghatározóbbak a városi önkormányzatok. Az európai történelemben a városoknak nagy szerepük és önálló létük volt, több körül civilizációk alakultak ki.

A gazdaság és a kultúra fellegvárainak – lásd Hanza, és Levantei kereskedővárosok – szuverenitása nem mindig volt teljes, de valamilyen mértékű volt. A modern polgári-politikai intézmények bölcsői a középkori városok voltak. Itt jöttek létre először az önkormányzatok – a közösség választott vezető testületei.

Állam fölötti politikai közösségek három nagy csoportját különböztetjük meg:

1. Konföderáció
2. Föderáció
3. Lehatárolt célú szövetség

Konföderáció a politikai közösségek közötti szövetség – melyben az egységek megőrzik szuverenitásukat. A sikeres konföderációk föderációkká válnak.

Föderáció: a föderálódó államok minden szuverenitásról lemondanak a centrum javára. Létrejöttük általában hódításhoz vagy egy személyhez kapcsolható pl.: Szovjetunió, Jugoszlávia. E formában nem valósulhat meg az államok szuverenitása. Önkéntes föderációk olyan politikai közösségek között jönnek létre, melyek még nem voltak nemzetállamok.

Lehatárolt célú szövetségek: pl.: ENSZ, NATO, FAK. Meghatározott céllal jönnek létre: katonai, vám, technikai, sport, stb. Minden politikai közösségen, társadalmon belül a legfontosabb választóvonal az, amely a közösség tagjait elválasztja azoktól, akik nem tagok.²

Az OMM kialakulása

A reformkor békésen zajos átalakulásának az 1848–49-es szabadságharc vetett véget. A magyarok is föllázadtak törvényes uralkodójukkal szemben, s bár nem taszították le a trónról – alkotmányt követeltek. Meg is kapták, de ezt Olmützben visszavonta az uralkodó, ugyanakkor 1849 április 14-én kimondatott a Habsburg-ház trónfosztása, ezzel végképp megromlott az uralkodó és a magyar politikai elit kapcsolata. Bécsben megerősödtek azok az irányzatok, amelyek Magyarország teljes beolvasztását, egy egységes, centralizált, német nyelvű birodalom létrehozását tűzték ki célul. Legjelesebb képviselője e gondolatnak Schwarzenberg miniszterelnök volt – de támogatta az anyacsászárnő és maga az uralkodó is. A szabadságharc katonai megtörése Ausztria és Magyarország számára is súlyos veszteséggel járt.

Ausztria nagyhatalmi helyzete megrendült: egyedül nem volt képes megbirkózni belső gondjaival – orosz segítséget kellett hívni. 1849-ben kiszorult a nagy-német egység megeremtésére irányuló kísérletekből is.

Magyarországnak szembe kellett nézni azzal, hogy elveszett a forradalom és a szabadságharc minden eredménye, sőt maga az ország mint állam is megszűnt létezni. A történelmi Magyarországot 5 kerületre osztották – Erdélyt úgyszintén – és így tagozták be a birodalomba. 1849 augusztusa után Magyarország sokkal rosszabb helyzetbe került, mint 1848 előtt volt. Haynau rövid uralma idején a megtorlástól való félelemben megbénult az ország.

A hazai és a nemzetközi tiltakozás hatására felmentették Haynaut, de a rendszer lényege nem változott. A Bach-rendszerrel szemben, mely az ország teljes beolvasztását tűzte ki célul, a politikai elit a passzív rezisztenciát választotta. Deák vezetésével a nemesség visszahúzódott birtokaira, nem vállalt állást, nem vásárolt csak magyar terméket, a társaságban diszkreditálta azokat, akik hajlandók voltak együttműködni a rendszerrel.

Az ország félig-meddig továbbra is hadiállapotban élt. Bizonytalan volt a politikai helyzet – a tőke kivárt. A polgárság sem tudott megfelelő üzleti kapcsolatokat kiépíteni.

A Bach-rendszert bár senki sem szerette, sokan támogatták, így pl. a magas klézus, a katonaság, a hivatalnokréteg és a rendőrség. Támogatta bizonyos mértékig a polgárság és a parasztság is, mert munkaalkalmat teremtetett, kiszámítható volt.

A nemesség passzív rezisztenciája 1860-ban az októberi diploma kibocsátása és az országgyűlés összehívása következtében megtört.

Mi vitte rá az uralkodót a közeledésre? Az osztrák–piemonti–olasz–francia háborúban az 1859-ben Solferinónál elszenvedett vereség és a franciák politikája, mely azt sejtette, hogy Magyarországon komoly bázisa

van egy Habsburg-ellenes felkelésnek. Ferenc József engedményekkel akarta megosztani ezt a táborot és megszilárdítani birodalmi pozícióját.

A hagyományos módszerekkel összehívott országgyűlés azonban jóval többet akart, mint amennyit az uralkodó felajánlott. Ragaszkodtak az 1848-as alkotmányhoz, az önálló magyar kormányhoz, stb. Két pártra szakadt az országgyűlés, a Felirati és a Határozati Pártra: az alapvető különbség az volt, hogy az uralkodóval hogyan közöljék döntéseiket: a felirat esetén elfogadják Ferenc Józsefet uralkodónak, míg a határozat esetén nem. A vitában kevés szavazattal – a Határozati Párt vezetője Teleki László halála után – a Felirati Párt győzött. Nem jött létre megegyezés a nemesség és az uralkodó között.

1861–64-ig Schmerling provizóriumra idején azonban mindkét fél helyzete tovább romlott. Az arisztokrácia és a nemesség egyrésze kész volt a megegyezésre. Létérdeke volt, hogy részesüljön a hatalomból, hogy hivatalt vállalhasson. A magyar közép-nemesség anyagi tartalékai a '60-as évek első felére kimerültek. Így fogalmazza meg Deák az ismert Húsvéti cikkben 1865-ben a kiegyezés szándékát.

Ausztriának hiányzik a belső béke: Magyarország továbbra is komoly fegyveres erőt, bürokráciát kötött le. Ausztria magára maradt a német egységért folytatott hatalom, és 1866-ban Königsgrätz-nél vereséget szenvedett s ezáltal eldőlt, hogy az egység porosz vezetéssel fog megvalósulni. A császár, miután a magyarok szándékai és a szerződés pontjai nem változtak, szintén késznek mutatkozott a megegyezésre. Ahhoz, hogy a Habsburg-birodalom megőrizze nagyhatalmi pozícióját, szükség volt a belső békére.

A magyar politikai elit nagyobb része szükségszerűnek tartotta a kiegyezést, míg Kossuth és az ellenzék néhány tagja 1848 elárulásának és a nemzet kiárusításának tartotta. Az ellenzék Tisza Kálmán által vezetett csoportja szükségesnek ítélte a kiegyezést, de kevesli a kivívott jogokat – különösen 1866 után.

Azt tehát, hogy politikai közösség volt-e az 1867-ben létrejött OMM, egy pillanatig sem lehet kétségbe vonni. A polgárok a Monarchia polgárai, Ferenc József „alattvalói”. Az egykori Habsburg birodalom is képezett egyfajta közösséget, a dualizmus azonban sokkal több szállal kötötte össze a birodalom lakosait, területi, politikai közösségeit. Megteremtette a két „legerősebb” nemzet együttéléseinek, békéjének feltételeit, kompromisszumot kötött a hagyományos uralkodó elit az arisztokrácia, nemesség és az egyre nagyobb befolyással rendelkező polgárság között. Ezzel olyan belső béke jött létre, mely háttere, alapja lehetett a teljes polgári átalakulásnak és egy óriási gazdasági fejlődésnek.

Állam jellegű vagy állam fölötti politikai közösség volt-e az OMM? Az 1867. évi XII-es tc. a Kiegyezési törvény. Ennek értelmében két egyenrangú nemzet szövetsége eredményeként dualista rendszer jött létre, melyben az államokat az uralkodó személye, a közös ügyek (külügy, hadügy,

pénzügy) és az ezeket ellenőrző 60–60 fős parlamenti delegációk kötnek össze.

A politikai kiegyezést gazdasági követte. Egységessé vált a pénzrendszer, a vámrendszer, a közlekedési és postai szabályozás, a mértékrendszer. A belső határok átjárhatóak, az iparízés a birodalom egész területén szabad volt.

A Monarchia, mint politikai közösség vizsgálatakor azt az egyszerűbb meghatározni, hogy mi nem lehetett. Evidens, hogy állam alatti képződménynek nem tekinthetjük.

Nem lehetett konföderáció sem, mert az egyes közösségek nem őrizhették meg teljes szuverenitásukat. Túl sok volt az összekötő kapocs, az azonos érdek a közösség tagjai között. Nem tűnt el a származás, az identitás, de a Monarchiával szemben mádoslagossá vált. Fontosabb volt az a törésvonal, amely a Monarchia polgárai és a nem a Monarchia polgárai között húzódott, mint bármi más. Az OMM ugyanakkor „liberális” volt, mert nem iktatta ki a már meglévő közösségeket, azokat továbbra is összefogta.

Az igazi dilemma az, hogy az OMM állam volt vagy föderáció? Az állam mellett is komoly érvek szólnak.

1. A Monarchia területi, gazdasági egységet képezett. A gazdasági kiegyezés eltörölte a különböző tájegységek elszigeteltségét, megteremtette az átjárhatóságot, a közös érdekeket a beruházásokban, az infrastruktúra fejlesztésével pedig összekapcsolta a birodalom különböző pontjait.

2. Az uralkodónak voltak olyan jogai, melyek mindkét törvényhozással (osztrák, magyar) és kormányzattal szemben maximális mozgásteret biztosítottak számára. Pl.: külügy és hadügy terén, de nem volt névleges a funkciója a törvények szentesítése esetében sem. A törvények előszentesítési jogának megszerzése pedig sokkal több jogot tudott biztosítani számára, mint más alkotmányos monarchia uralkodójának. Ezzel tudta formálni a megszületendő törvényeket is – így a törvényhozás sok tekintetben egységesedett.

Az uralkodó szuverén volt. Korlátlanul döntött háború és béke kérdésében, övé volt a legfelsőbb bíraskodás, a kegyelmezés, a legfőbb tisztviselők kinevezésének joga. Rajta állt, hogy egy törvényjavaslatból valóban törvény lehet-e. Az alkotmányos szervek egyet nem értése esetén az uralkodó döntött. Ferenc József uralkodása és a kezében összpontosított hatalom mindenképpen legitim volt. Kettős legitimáció támasztja alá: egyrészt a hagyományok, másrészt a hatalom racionális szabályozása – a kiegyezési törvény.

Ahhoz azonban, hogy államként funkcionáljon a Monarchia a törvényhozásoknak és törvényeinek teljesen azonosnak, a közösség minden tagjára ugyanúgy érvényesnek kell lennie. Egy kormány és egy igazgatszolgáltatási rend létezik.

Ez az a pont, ahol a Monarchiát inkább mint állam fölötti közösséget, mint föderációt tudom elfogadni.

A föderáció sem zárja ki a gazdasági egységet, sőt! a föderatív politikai közösségben is az egységes belső rend a meghatározó. Igaz, hogy a teljes szuverenitásról le kell mondani a centrum javára – s itt ez történt: a centrum meghatározóan az uralkodó és a közös minisztériumok voltak.

Az egyes tagországok: Ausztria és Magyarország nem hozhattak a Monarchia összerdekeivel ellentétes döntést, de volt önálló törvényhozásuk, kormányuk, bírósági és igazságszolgáltatási rendszerük. Azaz belső rendjükben a szerződő államok saját törvényeik alapján működtek. Úgy gondoljuk, hiányzik az állam jellegű közösségben az, hogy az adott határon belül mindenki ugyanolyan törvények szerint éljen – függetlenül származására, lakóhelyére.

Főszabályként azt mondtuk, hogy önkéntes föderációk nemzetállamok között nem jönnek létre, általában olyan politikai közösségek szövetkeznek, melyek még nem voltak nemzetállamok.

Az Osztrák–Magyar Monarchiára vonatkoztatva ez csak megszorításokkal igaz. Az 1848-as forradalmak eredményeként ha rövid időre is, de a történelmi Magyarországon létrejött a nemzetállam. Igaz, a magyarokon kívül a többi nemzetiség csak a nemzeti-önrendelkezési jogok követeléséig jutott el – nem tovább. Mindenképpen igaz az, hogy az igény a nemzetállamra, a nemzeti önrendelkezési jogokra, a nemzetek politikai egyenlőségére megjelent – s ez a Monarchián belül egy állandó konfliktus-forrás lett.

A kiegyezés megkötésével Magyarországnak le kellett mondania az önálló nemzetállam megteremtéséről, a teljes szuverenitásról (melynek persze egyébként sem volt birtokában – lásd az 1849 utáni eseményeket!). Deákék érvelése eszerint csak ez a kompromisszumos kiegyezés óvhatja meg Magyarországot a lesüllyedéstől, ez adhatja vissza politikai vezető szerepét. A magyar nemzetnek szüksége volt az udvar támogatására Oroszországgal és a nemeziséggel szemben.

Ez a kompromisszum megteremtette a dualizmus időszakán áthúzódó örök ellentétet a magyar politikai eliten belül: a kiegyezési rendszer elfogadása vagy elutasítása volt a tét. Ellentétes politikai folyamatok indultak el új politikai közösségeket hozva létre: megkezdődött a harc a dualizmus védelméért és folytatódott a küzdelem a nemzeti önrendelkezés kereteinek tágításáért és kiteljesítéséért.³

Egy politikai közösség attól az, hogy kezelni tudja a konfliktusokat. Alkalmas volt-e erre az OMM? Elméletben igen.

A nemzetiségi kérdés rendezésére 1868-ban meghozták a nemzetiségi törvényt, mely Európa máig is egyik leghaladóbb szellemiségű törvénye. Ez maximális kulturális lehetőségeket biztosított volna a nemzetiségeknek – elismerte jogaikat, az oktatás, a közigazgatás és a politikai élet területén is. Egy dolgot nem adott, politikai autonómiát.

Osztrákok és magyarok – de különösen az utóbbiak a Monarchia fennállása idején maximálisan ragaszkodtak politikai előjogaikhoz – a két nemzet vezetéséhez, a dualizmushoz. Minden trialista vagy konföderációs kísérletet megtorpedóztak. A Jászi-féle konföderációs megoldás elodázhatta, de nem oldhatta meg a nemzeti kérdést.⁴

A Monarchia megszűnésével leginkább Fejtő Ferenc⁵ véleményét tartjuk elfogadhatónak, miszerint az OMM nem szétrobbant, hanem szétdarabolták, felosztották. A belső feszítőerőknél sokkal nagyobb volt az összetartás ereje, de ez sem volt elég a nagyhatalmakkal és az agresszív nemzetállamokkal szemben.

A magyar nemzet, mint politikai közösség az OMM-án belül.

1867-ben a magyar nemzet szinte mindazon politikai jogokat visszakapta, melyeket 1848-ban már birtokolt. A magyarok államalkotó nemzet lettek az osztrák–németiséggel együtt. A Kárpát-medencében szinte kizárólagos hatalomra tettek szert – ami a belpolitikát illeti.

Magyarországnak volt országgyűlése, kormánya, igazságszolgáltatása. Kik tartoztak ehhez a nemzethez?

„Régebben, a rendi korszakban a nemesség magasabb rétegei, a táblabírák osztálya, joggal volt politikai nemzetnek nevezhető, mert annak tagjai a vármegyei élet, adminisztráció és igazságszolgáltatás körében nagy tapasztalatra, pozitív ismeretekre és valódi politikai belátásra tettek szert, mit aztán adott esetben az ország kormányzásában, központi hivatalokban és az országgyűlésen érvényesítettek.”⁶

De a XIX. században Magyarország már már politizáló nemzet – ekkor még nem mint kultúrnemzet, hanem mint államnemzet jelent meg. A „nagy magyar” fogalom értelmében mindenki a magyar politikai nemzethez tartozott, aki magyar felségterületen élt.

Mint látjuk sokat változott a „nemzet” a „nép” tartalma, hiszen a középkorban a nemzetet kizárólag a kiváltságos réteg, a nemesség alkotta. 1848-ban az áprilisi törvények egy politikai nemzetet ismertek el, a magyart. Ezzel a többi nemzetiséget megfosztotta politikai jogaitól.

A magyar nemzetet legitimálja, összetartja a történelmi tradíció, a racionális megegyezés a kultúra és az alapvetően közös politikai érdek. A magyar nemzet mint politikai közösség a dualizmusban mint állam alatti formáció jelenik meg – elsősorban azért, mert szuverinitása korlátozott. A politikai közösségek hierarchiájában kétségkívül második meghatározó volt az, hogy valaki Ausztriához vagy Magyarországhoz tartozott-e.

Az állam alatti politikai közösségek további rangsorolása helyett inkább csak a felsorolásra és rövid bemutatásra szorítkozunk. Elsősorban azért, mert nehéz közöttük erő-sorrendet megállapítani, másodsorban mert ez esetben érdekesebb e közösségek összetartó erejének, hatalmuk legitimációs forrásának feltárása.

A városok mint politikai közösségek

A Monarchia nagyobb városainak története kevés kivétellel a középkorig nyúlik vissza. Különösen erősek a volt szabad királyi városok összetartó kötelékei. A középkorban megszerzett politikai jogok, a társadalmi hierarchiában előkelő helyet biztosítottak a város polgárai számára. Így aztán erősebb lett a városhoz való tartozás, mint az, hogy ki milyen vallású, nemzetiségű, később a XIX. században, hogy milyen politikai alapállású. Ezek a szempontok általában krízis helyzetben váltak csak elsődlegessé – egyébként a liberalizmus szellemének megfelelően a magánszférába tartoztak. A városoknak, mint politikai közösségeknek nagy szerepük volt a feudális jogrend tágításában: a szabadságjogok megszerzésében példamutatóak voltak. A nagy városok jelentős önállósággal rendelkeztek: önmaguk irányították a települést választott testületen keresztül, megválaszthatták vallásukat, önálló bíróságuk volt. Így a város önálló politikai közösségként funkcionált, mely képes volt arra, hogy tagjainak együttélését szabályozza, a konfliktusokat megoldja.

A nemesi vármegye, mint politikai közösség

Ez az őskövület 1232-ig nyúlik vissza a magyar történelemben. Eredetileg a középnemesség szervezeteként jött létre, hogy érdekeiket egyeztetve eredményesen tudjanak fellépni a nagybirtokosokkal szemben. A történelem során gyakran volt a magyar államiság menedéke akár a hódolt-ság, akár a Habsburg-abszolutizmus bizonyos időszakában.

A XIX. században a reformkorban már komoly vita bontakozik ki a reformtáboron belül is a nemesi vármegye megítélésében: a centralisták a feudalizmus védbástyáját látták benne és fel akarták számolni – míg Kossuth felismerte a nemesi vármegye még mindig meghatározó erejét, a meggyerésére törekedett. A nemesi vármegye a '48-as forradalom és szabadságharc idején is meglehetősen ellentmondásos szerepet játszott: igenelte a változást, de nem hajtotta végre a kormány utasításait, pl. az örökváltságra vonatkozóan.

A szabadságharc leverése után a vármegye ismét a nemzeti ellenállás központja lett az udvarral szemben. Sikertelen volt Bécs azon törekvése, hogy megtöri a vármegyék hatalmát. A vármegye a dualizmus időszakában is nagyon erős volt. 1905-ben pl. a darabont kormány a nemesi vármegye ellenállásán bukott meg. Választások esetében is meghatározó a vármegye szerepe: kit hogyan támogat, kit nem.

A nemesi vármegyét a történelmi szükségszerűség hívta életre alapvetően két funkcióval:

a) védelem a nagybirtokosokkal vagy bármilyen centralizáló politikával szemben,

b) a vármegye életének megszervezése: politikai irányítás, igazságszolgáltatás.

Bár a vármegyék jogkörét alaposan megnyírbálták, nem tudták megtróni és felszámolni, mint politikai közösséget. A vármegye a dualizmusban, a politizáló nemesség fóruma, melynek nagy befolyása van az országos politikára is.

Nemzetiségi csoportok

A Kárpát-medence soknemzetiségű terület. 1000 év alatt annyi nép megfordult ezen a vidéken, hogy igazán nehéz lenne számbavenni őket. Krisztus után 1000-ben a magyaroknak sikerül itt államot alapítani, s ez az állam kisebb-nagyobb törésekkel mai napig áll. A XIX. századig abszolút semmi jelentősége nem volt annak, hogy valaki milyen népcsoportból származott. A törésvonal ott jelentkezett, hogy milyen családtól származik az illető, melyik réteghez tartozik a tulajdonos és politikai kiváltságokkal rendelkező vagy az ezek hiányában lévő réteghez. A határvonal a nemes és a jobbágy között húzódott.

A XIX. század első felében a magyar nemzeti mozgalom volt a legerősebb, mely a nemzeti kultúrához való jogokat, az ország történelmi hagyományainak tiszteletben tartását és politikai jogokat, alkotmányt követelt. Mindaddig nem voltak nemzetiségi jellegű konfliktusok. Az 1848-as áprilisi törvények, amelyek a nemzetiségeknek semmilyen jogot nem biztosítottak – így természetesen sértették érdekeiket – a polgári fejlődésben bizonyos hátránnyal induló nemzetiségek emiatt szembefordultak a magyarokkal, mert jogukat csak velük szemben lehetett érvényesíteni.

Az 1868-as nemzetiségi törvény pozitív változásokat hozott a nemzetiségekhez való viszonyban. Az 1880-as évekre viszont előtérbe került az erőszakos asszimiláció, a magyar szupremácia hangoztatása, ami szinte szükségszerűvé tette a nemzetiségek összefogását.

A polgári fejlődés az általános műveltség szintjének emelésével, a polgári-értelmiségi réteg kialakulásával járt együtt a nemzetiségek körében is. Nem elhanyagolható, ellenkezőleg meghatározó jelentőségű a fiatal nemzetállamok (Románia, Szerbia) politikája. Propagandával, anyagi eszközökkel, kiképzéssel segítik a nemzetiségi mozgalmakat – szítják az elégedetlenséget és elszakadásra ösztönöznek.

A XIX. század utolsó harmadában megjelentek tehát a nemzetiségi politikai közösségek, melyek összetartó ereje a politikai jogokért, később az elszakadásért való küzdelem.

Ennek az időszaknak a termékei a különböző politikai és civil szervezetek, egyesületek. Tekinthetők-e a pártok önálló politikai közösségnek? Igen, hiszen meghatározott érdekközösségek mentén fogják össze az embereket. Ezekben a közösségekben nagyon erős az összetartozás, a hivatástudat. A politikai szervezetek programjukkal, szervezeti keretükkel különülnek el a társadalom többi rétegétől: a választóvonal a program, a „kit” elfogadása. A pártosodás a század elejére komoly méreteket ölt: a munkásmozgalom és az agrárszocialista mozgalom nagyon sok taggal rendelkezik, akiknek politikai cselekvését koordinálni, befolyásolni tudja.

A dualizmus időszakában jelen vannak a vallásos politikai közösségek is. A vallásos összetartozás intenzitása kétségkívül kisebb, mint amikor a törökkel szemben kereszténynek kellett lenni, de ebben az időszakban sem elhanyagolható. Jelentős változás a múlthoz képest, hogy a vallás egyre inkább visszaszorult a közéletből a magánszférába. Addig amíg a közép-korban az egyház és az állam teljesen összefonódott, a polgári állam visszaszorítja az egyház (különösen a katolikus egyház) hatalmát – l. 1895-ös törvények!

A vallási alapon működő politikai közösségeknek két típusát lehet megkülönböztetni:

- a) bevett egyházak
- b) szekták

A dualizmus időszakában a bevett egyházak mint politikai közösségek egyre inkább háttérbe szorultak, de léteztek.

A szekták, mint új vallásos közösségek nagyon erős közösségekként, alkalmanként politikai közösségekként jelentek meg.

Ezeket a közösségeket a hit és a hit által megvalósíthatónak vélt érdekek közössége tartotta össze. Jelentős szerepe volt létükben a tradícióknak, de annak is, hogy a társadalom egy része (szegény parasztság, falusi munkanélküliek) számára nincs sok alternatíva a közösséghez tartozásra. Vagy a különböző „szocialista” mozgalmak – melyek sokszor érthetetlenek és elérhetetlenek voltak, vagy a vallás, ami mindig megtalálható volt.

A hadsereg a Monarchiában a birodalmi egység szimbóluma volt. A hadsereg külön világ volt a Monarchián belül, önálló politikai közösség. A katonákat a császár iránti odaadásra nevelték. Erősítették bennük a kiváltságtudatot, amiért a császárt szolgálhatják.

A katonák nem rendelkeztek választójoggal, nem politizálhattak, egymás között a német nyelvet kellett használniuk, a császár személyes fennhatósága alatt álltak. A hadsereg vezérlete, vezénylete és belsőszervezetének kialakítására az 1867-es törvények szerint őfelsége „alkotmányos joga” volt. A császár joga maradt a hadüzenet, a tisztek kinevezése, a hadsereg irányítása. Ferencz József a legfőbb hadúr. A katonai hierarchia mindenkinél pontos, áthághatatlan helyet szab, a személyiséget teljesen kiiktatja. Nemcsak a személyiséget, de minden más kötődést teljesen háttérbe

szorított, különösen a nemzetiségi hovatartozást. Minél inkább ingadozik az összmonarchia állam eszméje, annál nagyobb ideológiai funkciója volt a hadseregnek, mint az osztrák ill. császárhű patriotizmus iskolájának.⁷

Összegzés

Képezett-e „politikai közösséget” az Osztrák–Magyar Monarchia 1867 és 1918 között? Ha igen hányat? Milyen szinteken szerveződő közösségek voltak jelen a Monarchiában? Ezekre a kérdésekre kereste a választ a dolgozat írója.

Az 1867-ben két politikai nemzet megegyezéséből született Monarchia többszintű politikai közösséget alkotott. Első szint a Monarchia. Maga a dualizmus a földeráció egyik formájaként értelmezhető, melyben két egyenrangú állam köt szövetséget, kapcsolódik össze az uralkodó személye, a közös ügyek és a parlamenti delegációk révén. Ezt a politikai összekapcsolódást támogatta meg a gazdasági kiegyezés, mely az egységesítés irányába nagy erővel hatott. Az OMM szuverén hatalom volt. De belső felépítésében inkább volt föderáció, mint egységes állam. A szerződő felek ugyanis továbbra is őrzik történelmi elkülönültségüket, nagyrészt önálló törvényhozásuk, kormányuk, igazságszolgáltatásuk van. Ez a második szintje a politikai közösségnek – amely leginkább az állam jellegű közösségekhez hasonlít – de! itt már a szuverenitás sem Ausztria sem Magyarország részéről nem volt teljes.

A politikai közösségek három szintje az állam alatti politikai közösségek – melyek a Monarchiában kiemelkedően nagy szerephez jutottak. Az OMM fennállásának csaknem fél évszázada alatt ezen közösségek némelyike meghatározóbb volt a polgárok számára, mint a „nemzethez” tartozás. Annak vizsgálata, hogy ezek a közösségek milyen hierarchiát alkothattak, e dolgozat keretei között nem megvalósítható.

Záró összegzésként kiemelkedőnek tartjuk, hogy a Monarchia polgárai rendkívül erős kötődéssel rendelkeztek maga a Monarchia és a helyi politikai közösségek iránt. E kétirányú kötődés a dualizmusban nem gyengítette, hanem erősítette egymást. Az akut problémává való nemzetiségi kérdés nem csupán a Monarchia problémája volt, hanem a XIX. század közepén megjelenő és napjainkig is szinte megoldhatatlan feszültség forrása.

JEGYZETEK

1. Kende Péter: Politikai kultúra, civil társadalom, elit. In: Mi a politika? Bp., Századvég, 1994. 235. p.
2. Kende Péter: Politika-elméleti előadásai alapján. Bp., Századvég Politikai Iskola, 1994.
3. Gergely András–Szász Zoltán: Kiegyezés után. Bp., Gondolat, 1978. 39. p.
4. Jászi Oszkár: Magyar kálvária-magyar föltámadás. Bp., 1989. 17–33. p.
5. Fejtő Ferenc: Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Bp., Minerva, 1990. 351–364. p.
6. Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. Bp., 1989-es kiadás 292. p.
7. Somogyi Éva: Ferenc József. Bp., Gondolat, 1989. 260–269. p.

TOVÁBBI IRODALOM

- Jászi Oszkár: A nemzetállamok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp., Gondolat, 1986.
- Pölöskei Ferenc: Tisza István. Bp., Gondolat, 1985.
- Schlett István: Eötvös József. Bp., Gondolat, 1987.